

K POZNÁNÍ STŘEDOVĚKÉ ARCHITEKTURY KLÁŠTERA CYRIAKŮ V PRAZE NA STARÉM MĚSTĚ

MIROSLAV KOVÁŘ — VERONIKA STAŇKOVÁ

Adaptační práce v objektu školy čp. 886/I v letech 2010 a 2011 dovolily ověřit již dříve vyslovenou domněnku o možném dochování reliktů klášterní zástavby v suterénu dnešní budovy. Předstihová operativní dokumentace a následný archeologický výzkum uvedenou hypotézu potvrdily. Pod podlahami sklepní místnosti v jižním traktu a v přilehlé části dvora byly prozkoumány pozůstatky klášterního kostela sv. Kříže Většího, dokumentující dlouhou historii jeho stavebního vývoje od druhé poloviny 13. století do demolice objektu v roce 1890. Zjištěno bylo také četné zastoupení druhotně použitých fragmentů demolovaného chrámu ve stávajícím zdivu.

TO THE RECOGNITION OF MEDIEVAL ARCHITECTURE OF THE CYRIAC MONASTERY IN THE OLD TOWN OF PRAGUE

Works of adaptation in the school building No. 886/I during the years 2010 and 2011 gave the possibility to verify earlier presumptions concerning the survival of monastery remains in the basement of current building. Operative documentation in advance followed by archaeological excavation confirmed this hypothesis. Remains of the monastery church of St. Cross were excavated under the floors of the cellar in the south wing and adjacent part of the yard, documenting a long history of its development since the second half of the 13th century to the demolition of the building in 1890. Also the secondary use of numerous fragments of the demolished church was discovered in the standing walls.

Klíčová slova — Praha-Staré Město – klášter cyriaků – kostel sv. Kříže Většího – operativní dokumentace – archeologický výzkum

Key words — Prague – Old Town – Cyriac monastery – church of St. Cross – operative documentation – archaeological excavation

Pozůstatky klášterního kostela cyriaků,¹ kterým se budeme níže především zabývat, se nacházejí v místě dnešní budovy školy čp. 886/I na náměstí Curieových na Starém Městě pražském.

Omezená míra poznání stavebního vývoje a architektury kláštera cyriaků je zapříčiněna demolicí a rozsáhlou přestavbou místa na sklonku 19. století. Středověkou podobou, dějinami a slohovým zařazením kostela se doposud nejpodrobněji zabývala H. SOUKUPOVÁ (2007, 254–257; 2009, 49–67).² Citovaná autorka využila ve své studii především cennou dokumentaci Josefa Mockera, která byla pořízena před stržením objektu.³ Výsledky Mockerova zhodnocení stavby před jejím stržením byly stručně publikovány. Mocker popisoval stavbu klášterního kostela jako trojlodí s vyšší střední lodí a presbytářem. Podél jižní stěny kostela se podle jeho popisu nacházelo rameno křížové chodby, na kterou navazovaly konventní stavby se zvonicí. Zmínku si zaslouží Mockerův postřeh, který se týká rozdílné profilace klenebních žeber v lodi a chóru (MOCKER 1889, 127, 128). Stručné zmínky týkající se především klášterního kostela sv. Kříže Většího nalezneme také u jiných autorů.⁴ Stavební proměnou objektu v baroku se zabýval I. KOŘÁN (1968, 173–195). Objekt ovšem neunikl ani pozornosti některých souborných prací (VLČEK/FOLTÝN/SOMMER 1997, 532–533; VLČEK 1996, 493). V nepublikované studii se věnoval stavební podobě kláštera cyriaků rovněž Hubert JEČNÝ (1967). Pozůstatky zděných konstrukcí kláštera zachytily archeologické výzkumy H. Ječného a V. Humla (HUML 1975, 140–141; 1981, 52; OLMEROVÁ/KOTÍKOVÁ/JEČNÝ 1971, 175–201).

Středověkou architekturu kostela sv. Kříže Většího stručně charakterizoval D. Líbal jako bazilikální trojlodí s pětiboce uzavřeným presbytářem o dvou klenebních travé. Architektonické detaily (hlavice) kostela sv. Kříže Většího byly datovány D. Líbalem do konce 13. století (LÍBAL 1946, 47; 1983, 187; cf. STEFAN 1936, 85).

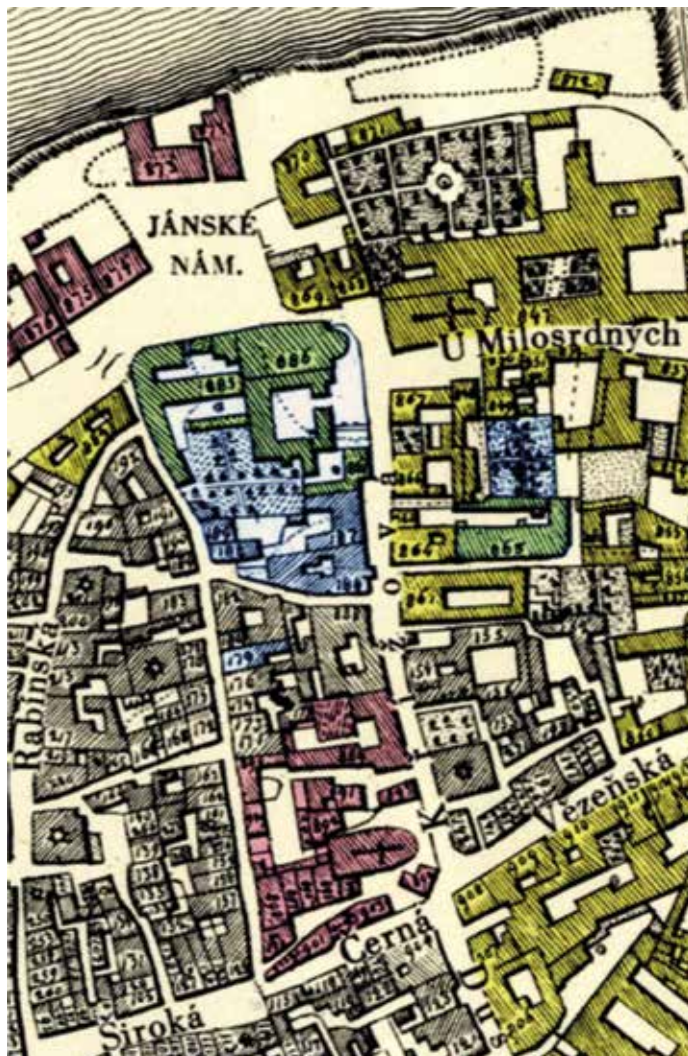
1 Cyriaci jako řád nesli v průběhu dějin různá označení (HLEDÍKOVÁ 1984, 209; BUBEN 2002, 123). Původně byli nazváni Bratři řehole sv. Augustina kajících se blahoslavených mučedníků (*Ordo fratrum de poenitentia beatorum martyrum sub regula sancti Augustini*; *Ordo S. Augustini de poenitentia beatorum martyrum*). V pramenech je řád označován též jako řád křížovníků s červeným srdcem (*Ordo crucigerorum cum rubeo corde*) podle znaku červeného kříže nad červeným srdcem, našitého na levé straně pláště řádového obleku, oficiálně povoleného papežem Pavlem V. v roce 1612. Do Prahy byli patrně uvedeni Přemyslem Otakarem II., který se s nimi setkal v roce 1255 při svém křížovém tažení do Pruska (BUBEN 2002, 123). Koncem 13. století tvořily celý řád tři konventy v Římě, tři v Čechách – vedle Starého Města pražského v Pardubicích a v Kláštecku nad Orlicí – a dva v Polsku. V roce 1349 byl v Benátkách nad Jizerou založen další klášter. V roce 1391 došlo k rozšíření řádu o další konvent, tentokrát v čerstvě pokřesťanštěné Litvě (z publikovaných prací ke konventům v poslední době např. pro Pardubice ČURDA 1996, 2008, 2014; pro Krakov KLIS 2001).

2 Za upozornění na novější studii paní docentky Heleny Soukupové srdečně děkujeme.

3 Viz Archiv Pražského hradu, fond T 74, signatura 1572; Památník národního písemnictví, literární archiv, fond Mocker, karton 1. Za upozornění děkujeme recenzentům.

4 Např. ZAP 1868, 171–172; STEFAN 1936, 85; LÍBAL/MUK 1996, 110–111; cf. též LÍBAL/LÍBAL, 2000, 52. Jiný úhel pohledu zastupuje J. Kuthan, který nahlíží fundaci kláštera na základě ideového pozadí, viz KUTHAN 1988, 200; 1993, 52.

Na základě nových poznatků H. Soukupové lze rekonstruovat původní klášterní chrám jako bazilikální trojlodí s presbytářem přibližně obdobné délky. Jižně od svatyně se nalézal čtvercový ambit, k němuž na východě přiléhaly konventní budovy. H. Soukupová nově rekonstruuje i stavební vývoj chrámu. Domnívá se, že stavba klášterního kostela byla zahájena kolem roku 1270 výstavbou lodi. Teprve následně, kolem roku 1280, byl budován presbytář.

Obr. 1. Praha 1-Staré Město, čp. 886. Zaniklý klášter cyriaků s kostelem sv. Kříže. Vyznačené pozemky kláštera na idealizovaném plánu Prahy k roku 1419 od V. V. Tomka (převzato z TOMEK 1892, bez paginace; úprava I. Blažková, 2012).

Obr. 2. Praha 1-Staré Město, čp. 886. Zaniklý klášter cyriaků s kostelem sv. Kříže. Na plánu Prahy J. Jüttnera z roku 1811 jsou **modře** vyznačené domy a pozemky patřící dle V. V. Tomka k nadání kláštera cyriaků. V polovině 14. století ke klášteru náležely ještě domy, na kterých byl postaven klášter při sv. Duchu (**červeně** označen i kostel). (Převzato z TOMEK 1892, bez paginace; úprava I. Blažková, 2012.)

Přesná rozloha majetku kláštera není známa, lze se o ní dohadovat pouze z nahodilých kusých zpráv. Například klášter benediktinek při kostele sv. Ducha byl v polovině 14. století vystavěn na pozemcích cyriaků, čímž došlo ke zmenšení jejich parochie.⁵ Také V. V. Tomek uvádí některé konkrétní domy stojící jižně a západně od kostela sv. Kříže Většího (obr. 1, 2), které „činily ohoz samy pro sebe, jsouce ze všech čtyř stran obehmuty ulicemi“ (čp. 885, 886, 887 spolu s čp. 186–189 z Josefova; TOMEK 1871, 213).⁶ Jižně od kostela sv. Kříže Většího se nacházel rozsáhlý hřbitov, který se rozprostíral podél Křížové (dnes Dušní) ulice až proti dvorci čp. 888 nazývanému *na Budyni*, který náležel Břevnovskému klášteru (IBIDEM). Dále se zmiňuje o velkém domě se zahradou (čp. 865) v ulici, která se nazývala *Cíp*.⁷ K „zahradě při domě klášterníků od sv. Kříže“ se přicházelo „pokoutní uličkou“ kolem domu čp. 849. Podle Tomka cyriakům patřil

5 Nastalá, pro cyriaky nemilá, situace byla vyřešena smlouvou o náhradě vzniklé škody podepsanou zástupci biskupa Jana z Olomouce a cyriaků v malostranském dvorci pražských biskupů dne 4. srpna 1345 (NOVOTNÝ 2002, 22).

6 Novotný prostor konventu popisuje takto: „Od západního průčelí svatyně táhla se k nároží ulice Elišky Krásnohorské a od něho asi na půl cesty k Bílkově ulici zahradní zeď, prolomená poblíž svého konce vrátky. Za ní ležel dvůr, v němž se souběžně se zdí tyčilo nějaké dlouhé patrované stavení, zalomené mírně k severovýchodu. I za ním byl dlouhý dvůr, užší prvního, kdežto čtvercové stavení vlastního kláštera s celami mnichů, obstavené po stranách třetího dvora, prolomené v přízemku oblouky křížové chodby čili ambitu, rozprostřelo se po jižním boku kostela, jsouc proti Dušní ulici odděleno čtvrtým dvorem a ohradní zdí. Ještě dále k jihu kvetl sad a stromoví krchova, obojí zapadlé do vnitřku domového bloku.“ (NOVOTNÝ 2002, 15)

7 Dnes tudy prochází východní část ulice Bílkovy.

ještě v 15. století dům čp. 179/V⁸ na pozdějším katastru Židovského města (dnešní katastr V – Josefov) a pravděpodobně další domy v okolí, neboť historik NOVOTNÝ (2002, 59) popisuje osud svatokřížské parochie po husitských válkách následovně: „Okrsek zmenšil se po husitských válkách o mnohý příbytek, poněvadž Židé ponenáhlu rozšířili hranice své obce koupí dvaceti domů postavených na staroměstském území⁹ a právě ve farnosti sv. Kříže Většího.“¹⁰

Po novém uvedení řádu do Prahy na konci dvacátých let 17. století byl klášter upravován i v době manýrismu a dále v průběhu 17. a 18. století.¹¹ K roku 1650 je zde doložena činnost Giona Decapauliho, v roce 1692 upravoval klášterní ambit Martin Allio, který rovněž mezi lety 1693–1694 vybudoval novou zvonici. V roce 1697 byla zahájena výstavba ambitů, na níž převzal k roku 1700 podíl Jan Šimon Pánek. Rovněž v roce 1700 byla započata stavba sakristie. Konventní chrám byl upravován v roce 1713, stejného roku byly ukončeny úpravy ambitu. Roku 1749 byla v ambitu vystavěna kaple Božího hrobu (KOŘÁN 1968, 174). Výnosem Josefa II. z roku 1783 byl řád zrušen. Posléze byl areál budov včetně kostela sekularizován a využíván jako skladiště a obydlí pro chudinu. Roku 1890 byl stržen a v místě kostela byla v letech 1892 až 1893 vystavěna neorenesanční budova školy (VLČEK 1996, 493).

Z hmotných pozůstatků klášterních staveb bylo donedávna známo pouze několik fragmentů (hlavice přípory, terčový svorník; POCHÉ/MENCL 1954, 40; DENKSTEIN/DROBNÁ/KYBALOVÁ 1958, 51, 52, 116, dále obr. 51, 52; nověji FAJT/SRŠEŇ 1993, 53, obr. 115 na s. 50; SOUKUPOVÁ 2007, 261–263; další terčový svorník ze sbírek Národního muzea byl s kostelem sv. Kříže, potažmo s jeho postranní lodí, ztotožněn H. Soukupovou v roce 2009).

Dosavadní poznatky o stavebním utváření kláštera, především pak kostela sv. Kříže Většího, bylo možné dílčím způsobem upřesnit a částečně doplnit v souvislosti se sanačními a adaptačními pracemi v objektu realizovanými v letech 2010 a 2011. Jednak zde proběhla v předstihu operativní dokumentace otlučených soklových zdív ve sklepech objektu, ale i archeologický výzkum jak v interiéru sklepů, tak v přízemí při jižní frontě severního křídla školní budovy.

Stručné shrnutí výsledků průzkumu zdiva ve sklepech objektu

Možný výskyt reliktů klášterní zástavby v suterénu školy předpokládal již citovaný starší nepublikovaný průzkum (RUDOLFOVÁ 1967). I z tohoto důvodu byly sledovány a dokumentovány zásahy do stávajícího zdiva suterénu školy. Po částečném sejmutí omítek, které pokrývaly povrch stěn ve sklepech domu čp. 886/I, byla provedena dokumentace a stručná deskripce režných líců. Zdivo suterénu je vyzděno v zásadě z přitesávaných opukových kvádrů, cihel a množství druhotně použitých stavebních prvků. Pojivem těchto prvků je výrazná pórovitá vápenná malta šedé barvy. Ve zdivu sklepa byla identifikována především celá řada druhotně použitých přetesaných architektonických článků poukazujících k záměrnému rozebírání a používání starších konstrukcí ve zdivu novostavby školní budovy. Je velmi pravděpodobné, že podstatná část těchto prvků pochází z konstrukcí demolovaného kláštera cyriaků. Podstatné je zjištění, že zdivo školy nerespektuje fragmenty starší zástavby a ani na ně nereaguje. Ze situací odhalených archeologickým výzkumem vyplývá, že základy školy porušily starší středověké zdivo klášterního kostela. Z charakteru druhotně osazených prvků ve sklepním zdivu školy je zřejmé, že prvky patrně náleží různým časovým vrstvám. Bezpečně gotického stáří jsou zlomky opracované nástrojem s ozubeným ostřím (například plošinou). Prvky vyrobené z pískovce šedivé barvy mohou náležet období renesančnímu, kdy byl tento materiál v Praze běžně užíván. Ojedinělý prvek z pískovce (slepence) okrové barvy by mohl hypoteticky náležet například barokním úpravám kláštera.

Lze bohužel konstatovat, že druhotně osazené architektonické články jsou z valné části značně poškozené. Současný stav sekundárně použitých prvků ze starších staveb je možné vysvětlit jejich využitím jako zdícího materiálu v konstrukcích nově budované školy. Tento fakt vedl

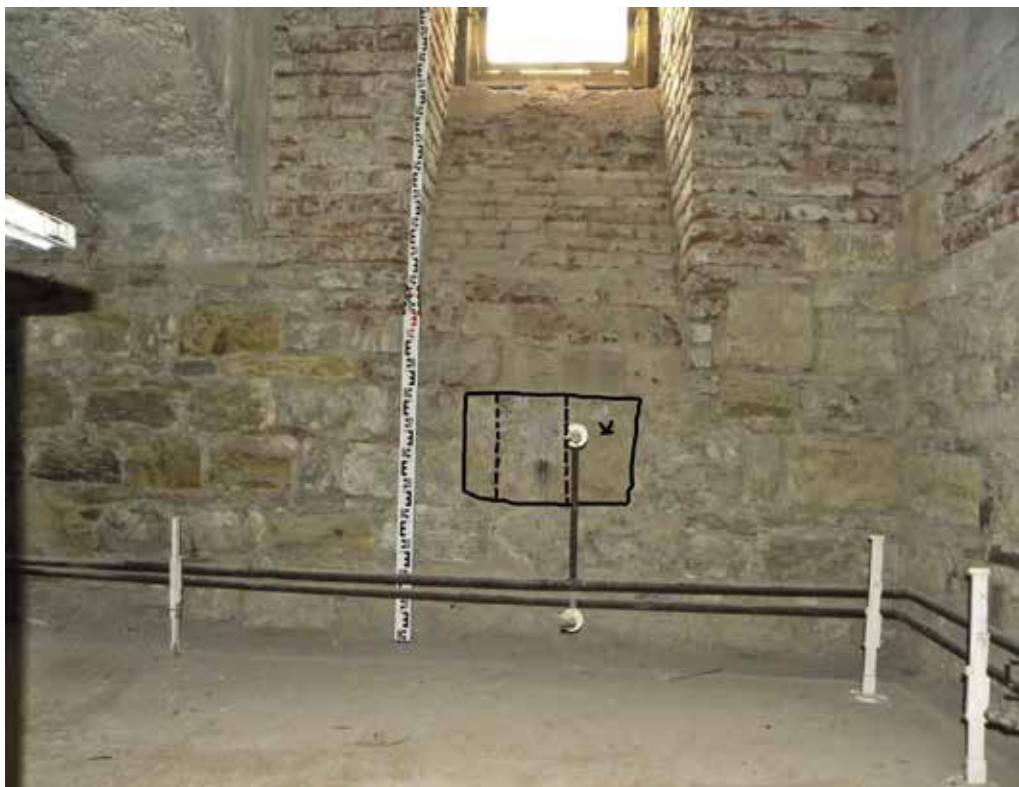
8 Tomek popisuje umístění domu čp. 179 jako předposlední dům ve frontě domů po pravé straně souběžné ulice s ulicí Křížovou procházející západně od obou klášterů (při sv. Kříži Větším a sv. Duchu; TOMEK 1871, 214). Na Jüttnerově mapě Prahy z roku 1811 je dům čp. 179 třetí jižním směrem od klášterní ohrady.

9 ... „na záhoně“ v Dlouhé třídě (EKERT 1878, 159).

10 Staroměstská rada dne 16. srpna 1600 vydala nařízení, podle nějž mají Židé (mimo jiné) farnosti vyplácet za zabrané domy ročně dvacet kop míšeňských (NOVOTNÝ 2002, 59).

11 Pro neshody s králem Jiřím z Poděbrad opustili pražští křížovníci v čele s generálním převorem Janem svůj konvent podruhé v roce 1470, aby našli útočiště v Krakově. Přinesli s sebou ostatky sv. Kříže, klášterní anály a asi i další poklady. Po likvidaci všech českých klášterních domů se vedení řádu přeneslo do Krakova, do kláštera při kostele sv. Marka (HLEDÍKOVÁ 1984, 221). K obnově pražského řádu došlo až v roce 1628, ačkoli již dříve roku 1609 prosili křížovníci císaře o možnost vrátit se do Prahy. Ke kostelu sv. Kříže Většího byli slavnostně uvedeni 11. ledna 1628 císařem Ferdinandem II. (BUBEN 2002, 127–128; NOVOTNÝ 2002, 79–80).

Obr. 3. Praha 1-Staré Město, čp. 886. Zaniklý klášter cyriaků s kostelem sv. Kříže. Pohled na opracovaný kvádr s patrnými stopami po odlámaném svislém prvku (asi přípoře) a kamenickou značkou blíží se tvaru písmene „A“ (foto M. Kovář, 2010).

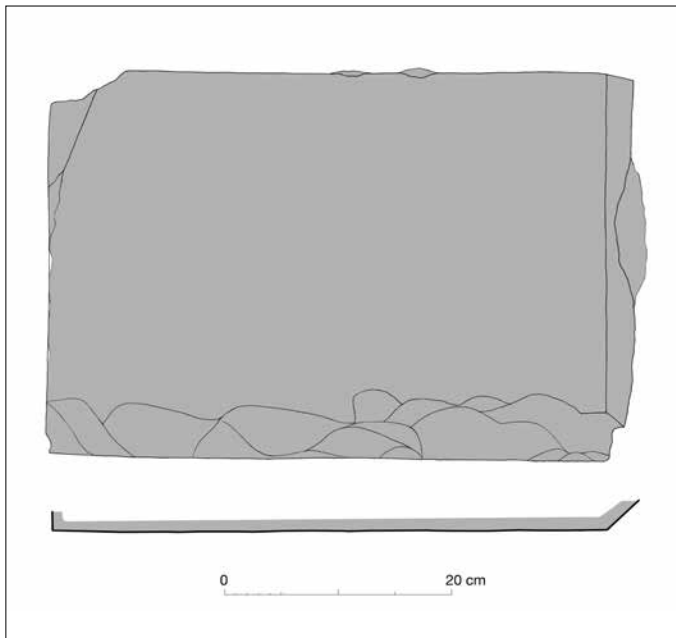
Obr. 4. Praha 1-Staré Město, čp. 886. Zaniklý klášter cyriaků s kostelem sv. Kříže. Detail kamenické značky blíží se tvaru písmene „A“ z obr. 3 – označeno šipkou (foto M. Kovář, 2010).

k odesávání všech plastických článků z opracovaných bloků kamene, ale i k přitesávání či přetesávání povrchu prvků. Výška identifikovaných opracovaných prvků se pohybovala v intervalu rámcově 270–350 mm. Na evidovaných zlomcích druhotně použitých prvků je možné nalézt pouze zbytky výžlabků, ale i okosení. Přesto bylo možné blíže specifikovat alespoň dva detaily. Jedním z nich je zlomek klenebního žebra, druhý pak představuje blok s negativem odlámané přípoře(?).

Fragment klenebního žebra, bohužel s odlámaným osovým prutem, byl identifikován v západní zdi východní spojovací chodby ve sklepe čp. 886/I. Z profilace klenebního žebra bylo zjištěno pouze jeho hranolové jádro a na něj navazující dva výžlabky.

Druhý prvek, který lze alespoň rámcově blíže interpretovat, je osazen v severní zdi západní místnosti severního křídla školy (obr. 3). V lici poslední jmenované zdi byl při jejím východním konci identifikován masivní kvádr, na jehož jinak opracované čelní ploše je možné pozorovat svislý pruh charakteristických lasturovitých stop po svislém odlámaném prvku. Tento negativ lze pravděpodobně spojovat s odlámanou příporou, která byla přiložena k boku prvku. Druhým podstatným zjištěním je, že na opracované ploše prvku je možné nalézt kamenickou značku přibližně ve tvaru písmene A (obr. 4). Nelze tedy vyloučit, že posledně popsany kvádr lze spojovat se zavázáním těla přípory do konstrukce pilíře lodi klášterního kostela cyriaků nebo jeho obvodové zdi. Dataci prvku do rané gotiky nevylučuje ani charakter kamenické značky. Podobnou jsme zjistili na okénku tzv. krypty pod závěrem chóru konventního kostela benediktinů v Sázavě nad Sázavou. První fáze

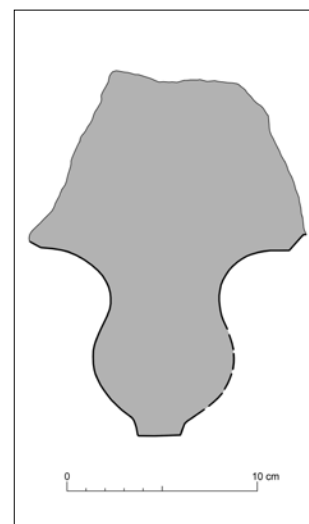
Obr. 5. Praha 1-Staré Město, čp. 886. Zaniklý klášter cyriaků s kostelem sv. Kříže. Opukový kvádr s pozůstatkem okosení na hraně (kresba V. Čermák, úprava M. Ďurica, 2016).

její výstavby je datována na skloněk 13. století. Tomu odpovídají tvary klenebních přípor, jejichž profilace je tvořena poklasicky protaženým klínem (na rozdíl od navazujících žebíř). Uvedený typ profilace se u nás začal uplatňovat kolem roku 1300.

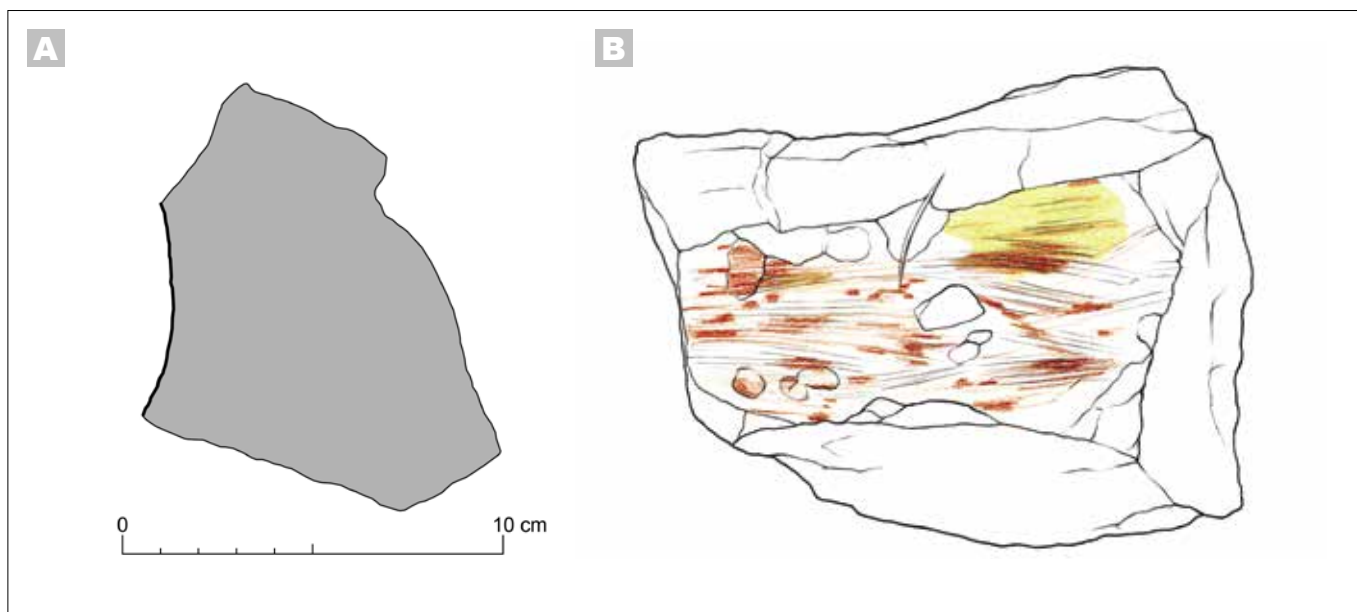
Je možné, že s konstrukcí pilíře by mohl souviset i jiný druhotně zazděný opukový kvadratický blok s pozůstatkem okosené hrany (obr. 5). Ve které části stavby kláštera se nacházel fragment klenebního žebra, nelze prozatím s jistotou určit.

Jak již bylo uvedeno, z ostatních zjištěných profilací, respektive jejich zbytků, převažují pozůstatky výžlabků, ale i prostých okosení. Evidenci druhotně zazděných článků bylo možné doplnit nálezy dislokovaných fragmentů, které byly nalezeny při úpravě podlah ve sklepech objektu čp. 886/I. Prvým z nich je výraznější a reprezentuje jej fragment hruškového prutu, na který minimálně na jedné straně navazoval pásek (obr. 6). Nelze vyloučit, že rovněž tento prvek může pocházet z klenebního žebra subtilnější profilací. Další nález představuje zlomek opukového prvku, z jehož profilace se zachoval pozůstatek výžlabku (obr. 7A). Fragment má velmi omezenou vypovídací schopnost, ale ve výžlabku se zachovaly stopy původní povrchové úpravy článku. Ta je reprezentovaná červeným nátěrem (obr. 7B). Obdobnou povrchovou úpravu vykazují i výše zmíněné svorníky, které pocházejí z konventního kostela. Pokud tento fragment náležel k téže stavbě, pak si můžeme udělat alespoň torzovitou představu o pojednání povrchu kamenických článků v interiéru svatyně sv. Kříže.

Závěrem lze říci, že nalezené druhotně použité prvky zjištěné ve zdivu sklepních prostor čp. 886/I pocházejí s největší pravděpodobností především z demolovaného klášterního kostela cyriaků. Navzdory značnému poškození nalezených fragmentů, zde připisovaných této starší stavbě, lze výrazně doplnit představu především o kamenickém zpracování jednotlivých detailů, ale i rámcových dimenzích zaniklých konstrukcí staveb (stavby?) kláštera cyriaků. Je jen škoda, že se pouze nepatrné množství architektonických detailů z demolovaného chrámu sv. Kříže zachovalo do dnešní doby v depozitáři Národního muzea.

Obr. 6. Praha 1-Staré Město, čp. 886. Zaniklý klášter cyriaků s kostelem sv. Kříže. Dislokovaný opukový fragment prutu hruškové profilace (kresba V. Čermák, úprava M. Ďurica, 2016).

Obr. 7. Praha 1-Staré Město, čp. 886. Zaniklý klášter cyriaků s kostelem sv. Kříže. **A** – profilace opukového fragmentu s výžlabkem; **B** – malba na povrchu výžlabku (kresba V. Čermák, úprava M. Ďurica, 2016).

Archeologický výzkum

Archeologický výzkum¹² sledoval kroky stavebních úprav suterénu školní budovy již od fáze přípravy projektu. Kvůli detailnějšímu poznání archeologického potenciálu lokality a stanovení limitů plánovaných zemních zásahů byl v roce 2010 realizován zjišťovací výzkum, spočívající v dokumentaci statických sond.¹³

V sondě 1,0 × 1,5 m situované v severozápadní části při jižní obvodové zdi domu čp. 886/I (obr. 8) bylo pod tehdejší povrchem (187,90 m n. m.) odhaleno opukové zdivo kvadratického půdorysu (niveleta koruny kolem 187,45 m n. m.), při jehož bázi bylo možné zaměřit podlahovou úroveň (187,13 m n. m.).

Při analýze odkrytého zdiva se podařilo odlišit dvě podstatné stavební fáze (obr. 9). Starší z nich představoval pilíř s jádrem vyzděným z lomové opuky, armovaný dvěma nárožími z masivních opukových bloků (Z01A).¹⁴ K severnímu boku výše popsaného zdiva byla dodatečně přiložena přízdívka (Z01B) tvořená opět lomovým opukovým kamenem pojeným vápennou maltou výrazné žluté barvy. Přítomnost zachovalé omítky na východním líci pilíře, dále dodatečná přízdívka k jeho severnímu líci, ale i jeho značné poškození znemožňovalo seriózní posouzení, zda k pilíři původně přiléhaly přípory.

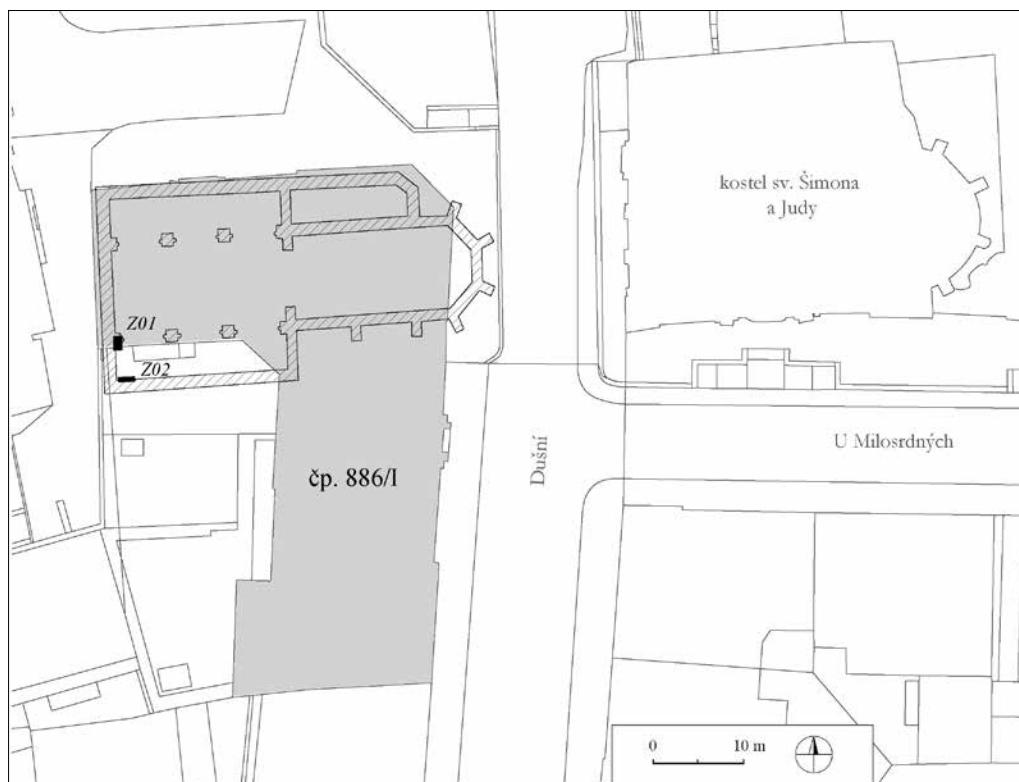
Při konfrontaci odhalené situace s plány demolovaného klášterního kostela bylo zjištěno, že právě v těchto místech probíhala arkádová řada mezi hlavní a jižní boční lodí kostela. Dotčená sonda se nalézala u západního průčelí dnešní budovy, které přibližně odpovídá původnímu západnímu průčelí zaniklého chrámu. Nelze tedy vyloučit, že se jednalo o poslední z pilířů jižní arkádové řady trojlodí klášterního kostela cyriaků, výstavba jehož lodi je spojována ještě s obdobím vlády Přemysla Otakara II. Výše zmíněnou severní přízdívku pilíře snad můžeme s jistotou opatrností ztotožnit s novověkou proměnou chrámu. Lze předpokládat, vzhledem k tomu, že se přízdívka nachází na líci pilíře orientovaném směrem do hlavní lodi, že by se mohlo jednat o přízdívku zamýšleného zaklenutí této partie trojlodí. Časové zařazení nalezeného torza pilíře do druhé poloviny 13. století nevylučuje ani jeho forma. Připomenout lze například hranolové pilíře trojlodí proboštského kostela v Polici nad Metují (kolem 1260–1270) nebo snad ještě bližší příklad pilířů z trojlodí farního kostela v Písku (kolem roku 1260). Okolo roku 1300 se pak hranolové pilíře uplatnily v halovém trojlodí minoritského konventního kostela v Chebu. Pokud lze soudit,

¹² Výzkum realizoval Odbor archeologie Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Praze, a to v roce 2010 pod vedením Mgr. Anny Prokopové (nyní Žďárské) za spolupráce M. Kováře, v roce 2011 pod vedením V. Staňkové se spoluprací Ing. arch. Matouše Semeráda. Autoři článku děkují na tomto místě oběma kolegům, že ochotně poskytli informace o svých poznatcích.

¹³ Umístění sond vycházelo ze zadání archeologa. Dokumentovány byly 3 sondy o rozměrech cca 1 × 1 m. Pod skladbou podlah se našlo historické nadloží, které bylo možné dokumentovat do hloubky maximálně 0,9 m. Jednalo se vesměs o antropogenní uložení a výkopy novověkého, případně recentního stáří.

¹⁴ V současné době jsou opukové bloky nároží silně poškozeny.

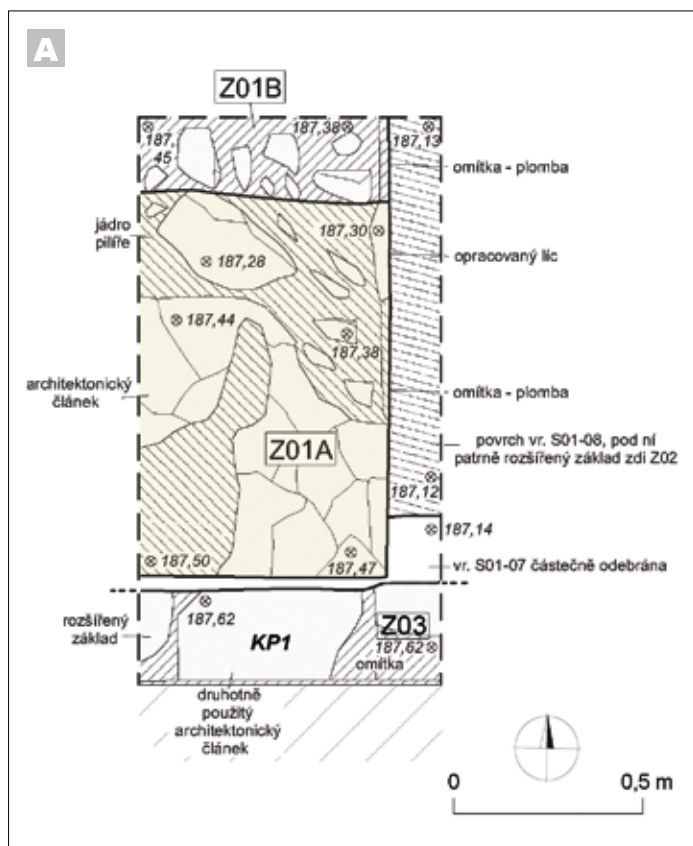

Obr. 8. Praha 1-Staré Město, čp. 886. Zaniklý klášter cyriaků s kostelem sv. Kříže. Upravený plán J. Mockera (podle LIBAL/MUK 1996, 110) vyneseny na podkladě současné katastrální mapy Prahy. **Z01** – zdivo gotického pilíře, **Z02** – jižní obvodová zeď trojlodí, **šedou** barvou zvýrazněn půdorys současné budovy školy čp. 886/I. Podklady pro výzkum se zobrazením Z01 poskytla A. Žďárská, pro výzkum se zobrazením Z02 V. Staňková (sestavila V. Staňková, 2011).

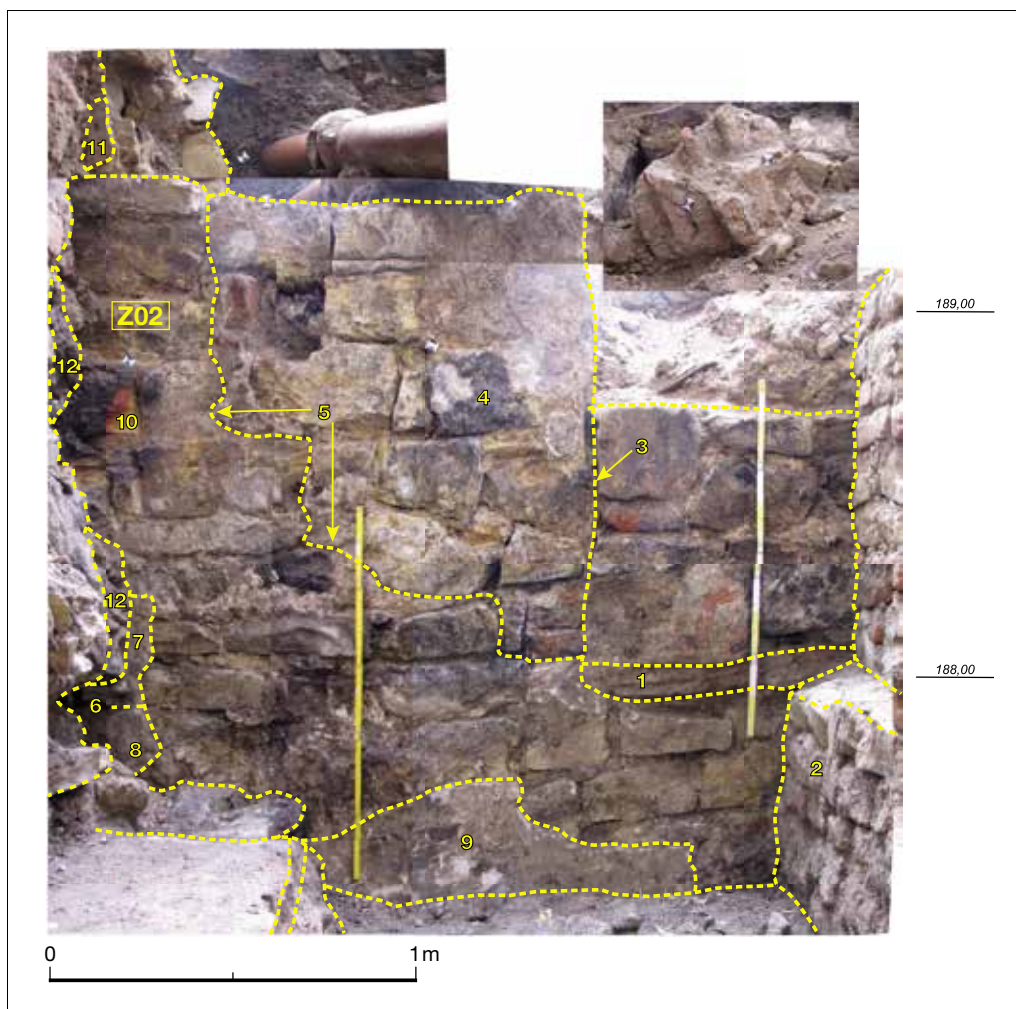
pražský dům patrně vynikal nad ostatní řádové fundace u nás. Je třeba však připomenout, že ze 13. století máme bezpečně evidované konstrukce prozatím pouze v Pardubičkách, kde vyrůstal protažený a ploše uzavřený presbytář kostela sv. Bartoloměje.¹⁵

Obr. 9. Praha 1-Staré Město, čp. 886. Zaniklý klášter cyriaků s kostelem sv. Kříže. Odhalený pilíř trojlodí klášterního kostela. **Z01 A** – gotická stavební fáze, **Z01 B** – novověká přizdívka. V základovém pásu jižní obvodové stěny **Z03** objektu čp. 886/I (**dole**) je zřetelný druhotně použitý okosený gotický architektonický článek **KP1** (analýza M. Kovář; kresba, digitalizace a foto E. Ditmar, 2010).

¹⁵ Z množství literatury např. ČURDA 1996, 89–90.

Obr. 10. Praha 1-Staré Město, čp. 886. Zaniklý klášter cyriaků s kostelem sv. Kříže. Jižní stěna výkopu anglického dvorku. **Z02** – jižní obvodová zeď trojlodí; **1** – lůžko (prahu?) v zazdínce průchodu do křížové chodby; **2** – základové zdivo ohradní zdi; **3** – východní omítaná špaleta vstupu do křížové chodby; **4** – vyzdívka související se zřízením dodatečné portálové niky; **5** – rozhraní mezi dodatečnou zděnou plombou a starším zdivem portálové niky; **6** – hrana omítky přiléhající k podlaze; **7** – nadzemní hlazená část omítky; **8** – hrubé jádro omítky původně skryté skladbou podlahy; **9** – plocha hladké interiérové (kletované) omítky; **10** – lokálně opálený líc kamenného zdiva; **11** – fragment hlazené omítky, opět s otiskem podlahové úrovně; **12** – suťový zásyp mezi stěnou základového zdiva schodiště a vnitřním lícem jižní obvodové zdi jižní lodi kostela sv. Kříže. (Fotogrammetrie J. Hlavatý, popis a analýza M. Semerád, graficky upravila V. Staňková, 2012.)

Uvedená zjištění výškově definovala maximální možnou míru zemních zásahů na cca 0,5 m při budování nových podlah z úrovně suterénní místnosti na západním konci jižního traktu školní budovy a na cca 3,0 m pro výkop anglického dvorku v přilehlé části dvora (povrch dvora 190,30 m n. m.). Samotné stavební práce v roce 2011 doprovázel záchranný archeologický výzkum.

Umístění anglického dvorku shodou okolností přesně obsáhlo čtvercový prostor o stranách $2,7 \times 2,8$ m vymezený ze všech stran zděnými konstrukcemi.¹⁶ Nejdůležitější zjištění přinesla jižní strana výkopu, kterou po celé výšce (2,9 m; dno výkopu 187,40 m n. m.) uzavírala vnější obvodová zeď jižní lodi zbořeného chrámu sv. Kříže Většího (obr. 8).

Průběžné západovýchodní nadzemní zdivo Z02 (obr. 10) mělo velice pečlivě vyzděný líc z lomo-vé opuky vrstvené v pravidelných řádcích vysokých od 0,07 do 0,18 m. Na odhaleném líci byly dochovány zbytky utažených omítek. Na dolním fragmentu je zřetelná úroveň původní podlahy, což se projevuje charakteristickým nálitkem omítky při jejím povrchu. V horní části byla zřejmě zachycena další podlahová úroveň ve výšce 1,26 m nad podlahou dolní. Mezi oběma relikty omítek byl líc výrazně dočervena propálen působením lokálního žáru. Na východní straně vystupovala koruna zdi do výšky 0,5 m pod stávající povrch, uprostřed a dále k západu byla snížena výkopy inženýrských sítí. Po obou stranách k ní přiléhaly mladší¹⁷ základové konstrukce – na straně východní vyrovnávací schodiště, na západní základové zdi přiložené ke škole čp. 886/I.

V jihozápadním koutu, ve výšce 0,6 m nade dnem výkopu, byl patrně dodatečně prolomený průchod, v dochované části vysoký 1,14 m. Východní špaleta se v rámci odkryvu do hloubky 0,74 m rozevírala jen velice mírně. Byla opatřena jednou vrstvou hlazené omítky, v horní části přecházela do líce stěny. Vyzdívka špalety probíhala až do vzdálenosti 0,95 m od hrany špalety ke svislici probíhající přes čtyři vrstvy řádkového zdiva, jako by vyplňovala starší stavební otvor.

¹⁶ Z centrální části byly těženy pouze suťové vrstvy.

¹⁷ Výstavba školy proběhla v letech 1892 a 1893.

Pozdější úpravy jihozápadního nároží kostela doplnilo pozorování na západní straně výkopu, kde bylo po odbourání nejmladších základů přiléhajících ke školní budově dokumentováno torzo jižní (1 m široké) části zazděné vstupní portálové niky s relikty tří stoupajících schodových stupňů. Dveřní otvor v daném místě je vyobrazen v plánové dokumentaci Karla Polláka z roku 1814.¹⁸

Archeologický výzkum potvrdil již dříve vyslovené předpoklady o dochování kostela sv. Kříže Většího pod podlahami sklepů domu čp. 886/I (JEČNÝ 1967, 18). V odkrytých místech zdokumentoval pozůstatky středověkého chrámu včleněné do následných přestaveb objektu až do jeho poslední podoby před demolicí v roce 1890. Požadavek na záchranu popsanych stavebních památek byl při realizaci úprav školy v roce 2011 respektován, což umožnilo jejich dochování.

PRAMENY

AMP Sbírka rukopisů 4146 — Archiv hlavního města Prahy, Sbírka map a plánů. Rkp. č. 4146, fol. 128 — kolorovaný plán (půdorys a průřez) čp. 886 z r. 1814 od stavitele Karla Polláka a část půdorysu čp. 885.

LITERATURA

- BUBEN 2002 — Milan M. BUBEN: Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. Díl 1. Řády rytířské a křížovníci. Praha 2002.
- ČURDA 1996 — Tomáš ČURDA: Zjištění sakrálního areálu v Pardubičkách. *Archaeologia historica* 21, 1996, 87–91.
- ČURDA 2008 — Tomáš ČURDA: Pardubičky – stručné shrnutí výsledků archeologického výzkumu z let 1993–2005. *Východočeský sborník historický* 15, 2008, 47–66.
- ČURDA 2014 — Tomáš ČURDA: Doplnění poznatků k archeologickému výzkumu v Pardubičkách. *Východočeský sborník historický* 26, 2014, 3–34.
- DENKSTEIN/DROBNÁ/KYBALOVÁ 1958 — Vladimír DENKSTEIN / Zoroslava DROBNÁ / Jana KYBALOVÁ: Lapidárium Národního muzea. Sbírka české architektonické plastiky XI.–XIX. století. Praha 1958.
- EKERT 1878 — František EKERT: Zrušené a zaniklé chrámy v Praze. Farní kostel Sv. Kříže Většího s klášteřem Cyriaků na Starém Městě. *Blahověst* 28, 1878, 155–161.
- FAJT/SRŠEŇ 1993 — Jiří FAJT / Lubomír SRŠEŇ: Lapidarium of the National Museum Prague. Prague 1993.
- HLEDÍKOVÁ 1984 — Zdeňka HLEDÍKOVÁ: Řád křížovníků s červeným srdcem ve středověku. *Sborník prací východočeských archivů* 5, 1984, 209–235.
- HUML 1975 — Václav HUML: Náměstí Curieových, prostor severovýchodně od parcely č. 986. *Výzkumy v Čechách* (za rok) 1972. Praha 1975, 140–141.
- HUML 1981 — Václav HUML: K osídlení vltavského břehu Starého a Nového Města pražského ve 12.–13. století. *Pražský sborník historický* 14, 1981, 50–64.
- JEČNÝ 1967 — Hubert JEČNÝ: Stavební a architektonický rozbor. In: Kostel sv. Kříže Většího a klášter cyriaků na Starém Městě pražském. Interní materiál PSSPPOP, Praha 1967, 8–17. Uloženo: dokumentační fondy NPÚ ú.o.p. v Praze, č. 103.
- KLIŚ 2001 — Dzisław KLIŚ (ed.): Studia z dziejów kościoła św. Marka w Krakowie. Kraków 2001.
- KOŘÁN 1968 — Ivo KOŘÁN 1968: Cyriacký klášter a chrám sv. Kříže v baroku. *Umění* 16, 1968/2, 173–195.
- KUTHAN 1988 — Jiří KUTHAN: Dvorské umění a zakladatelské dílo krále Přemysla Otakara II. ve světle dobového politického myšlení. *Folia historica bohemia* 12, 1988, 197–214.
- KUTHAN 1993 — Jiří KUTHAN: Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý. Král zakladatel a mecenáš. Vimperk 1993.
- LIBAL/MUK 1996 — Dobroslav LIBAL / Jan MUK: Staré Město Pražské. Praha 1996.
- LIBAL/LIBAL 2000 — Dobroslav LIBAL / Patrik LIBAL: Architektonické proměny Prahy v jedenácti stoletích. Praha 2000.
- LIBAL 1946 — Dobroslav LIBAL: Pražské gotické kostely. Praha 1946.
- LIBAL 1983 — Dobroslav LIBAL: Architektura. In: Praha středověká. (= Čtvero knih o Praze), Emanuel Poche (ed.), Praha 1983, 166–356.
- MOCKER 1889 — Josef MOCKER: (Notiz) 91. In: Mittheilungen der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. Neue Folge 15, 1889, 127–128.
- NOVOTNÝ 2002 — Antonín NOVOTNÝ: U staropražských cyriaků čili Kronika zaniklého kláštera 1256–1925. Praha 2002 (posmrtné, 1. vydání).

18 Archiv hl. m. Prahy, Sbírka rukopisů, sign. Rkp. 4146, fol. 128b. Dále byly výzkumem pod podlahou sklepa odhaleny koruny opukových zdí severojižní a západovýchodní orientace (187,46 až 187,54 m n. m.) identifikované jako příčky vestavěných místností uvnitř zrušené chrámové lodi.

- OLMEROVÁ/KOTÍKOVÁ/JEČNÝ 1971 — Helena OLMEROVÁ / Charlotta KOTÍKOVÁ / Hubert JEČNÝ: Problém středověkých břidlicových domů v Praze. In: Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 7, 1971, 175–201.
- POCHE/MENCL 1954 — Václav MENCL / Emanuel POCHE: Vzpomínky na Prahu. Praha 1954.
- RUDOLFOVÁ 1967 — M. RUDOLFOVÁ: Převedení situace z roku 1840 do dnešního stavu. In: Kostel sv. Kříže Většího a klášter cyriaků na Starém Městě pražském. Interní materiál PSSPPOP, Praha 1967, 18–19. Uloženo: dokumentační fondy NPÚ ú. o. p. v Praze, č. 103.
- SOUKUPOVÁ 2007 — Helena SOUKUPOVÁ: Pražský klášter cyriaků s kostelem sv. Kříže. In: Od knížat ke králům: sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky. Eva Doležalová, Robert Šimůnek, Dana Dvořáčková, Aleš Pořízka (eds), Praha 2007, 254–257.
- SOUKUPOVÁ 2009 — Helena SOUKUPOVÁ: Příběh pražského kláštera Cyriaků. In: Karel Císař a kol., Nefotě mě před knihovnou. Kniha pro Jana Rouse. Praha 2009, 49–67.
- STEFAN 1936 — Oldřich STEFAN: Pražské kostely. Praha 1936.
- TOMEK 1871 — Václav Vladivoj TOMEK: Dějepis města Prahy II. Praha 1871.
- TOMEK 1892 — Václav Vladivoj TOMEK: Mappy staré Prahy. Praha 1892.
- VLČEK/FOLTÝN/SOMMER 1997 — Pavel VLČEK / Petr SOMMER / Dušan FOLTÝN: Encyklopedie českých klášterů. Praha 1997.
- VLČEK 1996 — Pavel VLČEK ET AL.: Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov. Praha 1996.
- ZAP 1868 — Karel Vladislav ZAP: Praha. Popsání hlavního města království Českého. Praha 1868.

ZUSAMMENFASSUNG

ZU DER ERKENNTNIS DER MITTELALTERLICHEN ARCHITEKTUR DES KLOSTERS DER KREUZHERREN MIT DEM ROTEN HERZEN IN DER PRAGER ALTSTADT

Der Beitrag fasst die Ergebnisse der im Anschluss an laufende Adaptierungen des Schulgebäudes Nr. Konskr. 886/I durchgeführten archäologischen und bauhistorischen Untersuchung der Spuren nach dem verschwundenen Kloster der Kreuzherren mit dem Roten Herzen samt der Hl. Kreuzkirche zusammen, das sich an Stelle des späteren Schulgebäudes am Platz Náměstí Curieových (vormals Johannesplatz) in Prag 1-Altstadt befand. Der Orden war nach Prag schon 1256 angekommen, bald danach begann die Klosterkirche aufgerichtet zu werden, deren Langhaus gegen 1270 und der längliche Chor mit polygonalem Presbyterium in der nachfolgenden Phase, laut Literatur gegen 1280 entstanden sind. Die archäologische Forschung registrierte Reste des südwestlichen Kirchenschiffpfeilers, dessen quadratischer Kern vom frühgotischen Ursprung ist. Der Pfeiler wurde nachträglich mit einer Blende an der dem Schiff zugewandten Seite versehen; das möge mit dem Barockumbau der Kirche zusammengehängt haben, der sich wohl in das 17. Jahrhundert einordnen lässt. Man legte zugleich ein Schiffssüdwandfragment zum Teil frei, das freilich eine mehr verwickelte Bauentwicklung beweist. Zu zahlreichen Adaptierungen der Südwestecke der Kirche zählt auch ein Paar von festgestellten Durchbrüchen durch das Umfassungsmauerwerk der Kirche. Interessante Ergebnisse brachte die Analyse der rohen Mauerhäupte im Untergeschoss des Gebäudes Nr. 886/I. In der Struktur des Mauerwerks stellte man eine Menge von den architektonischen Gliedern und dem wiederverwendeten älteren Baumaterial fest, die ohne Zweifel aus den demolierten Konstruktionen der Klostergebäude der Kreuzherren mit dem Roten Herzen stammen. Man fand im Mauerwerk sowohl die mittelalterlichen als auch neuzeitigen Bauglieder. Unter den registrierten Bauteilen sind besonders ein frühgotisches Bauglied aus Pläner mit abgehauenen Dienst und einem Steinmetzzeichen, ein beschädigter Gewölberippe-Schlussstein oder ein abgefastes quadratisches Bauglied erwähnenswert. Unter weiteren dislozierten Gliedern verdienen das Augenmerk ein Birnstabfragment sowie ein ausgekehrtes Bruchstück, an dessen Oberfläche sich Reste der roten Tünche erhielten.

Abb. 1. Prag 1-Altstadt, Nr. Konskr. 886/I. Das verschwundene Kloster der Kreuzherren mit dem Roten Herzen und die Hl. Kreuzkirche. Ersichtlich gemachte Klostergrundstücke, V. V. Tomek, idealisierter Plan von Prag zum J. 1419 (übernommen aus TOMEK 1892, ohne S., Gestaltung I. Blažková, 2012).

Abb. 2. Prag 1-Altstadt, Nr. 886. Das verschwundene Kloster der Kreuzherren mit dem Roten Herzen und die Hl. Kreuzkirche. J. Jüttner, Plan von Prag 1811, **blau** – die zur Stiftung des genannten Klosters angehörigen Häuser und Grundstücke laut V. V. Tomek. In der Mitte des 14. Jahrhunderts gehörten zum Kloster noch die Häuser an, auf denen das Kloster zum hl. Geist erbaut wurde (**rot** – die Kirche; übernommen aus TOMEK 1871, Gestaltung I. Blažková, 2012).

Abb. 3. Prag 1-Altstadt, Nr. 886. Das verschwundene Kloster der Kreuzherren mit dem Roten Herzen und die Hl. Kreuzkirche. Bearbeiteter Steinquader mit deutlichen Spuren nach abgehauenen vertikalem Glied (Dienst) und Steinmetzzeichen in dem der Buchstaben "A" nahen Gestalt, Situation (Foto Autor, 2010).

Abb. 4. Prag 1-Altstadt, Nr. 886. Das verschwundene Kloster der Kreuzherren mit dem Roten Herzen und die Hl. Kreuzkirche. Detail der Abb. 3 (Foto Autor, 2010).

Abb. 5. Prag 1-Altstadt, Nr. 886. Das verschwundene Kloster der Kreuzherren mit dem Roten Herzen und die Hl. Kreuzkirche. Plänerquader mit Rest der abgefasten Kante (Zeichnung V. Čermák, Gestaltung M. Ďurica, 2016).

Abb. 6. Prag 1-Altstadt, Nr. 886. Das verschwundene Kloster der Kreuzherren mit dem Roten Herzen und die Hl. Kreuzkirche. Das dislozierte Pläner-Birnstabfragment (Zeichnung V. Čermák, Gestaltung M. Ďurica, 2016).

Abb. 7. Prag 1-Altstadt, Nr. 886. Das verschwundene Kloster der Kreuzherren mit dem Roten Herzen und die Hl. Kreuzkirche. **A** – Profilierung eines Plänen-Fragments mit Auskehlung; **B** – Oberflächenbehandlung der Auskehlung (Zeichnung V. Čermák, Gestaltung M. Durica, 2016).

Abb. 8. Prag 1-Altstadt, Nr. 886. Das verschwundene Kloster der Kreuzherren mit dem Roten Herzen und die Hl. Kreuzkirche. Der korrigierte Plan von J. Mocker (nach LIBAL/MUK 1996, 110) auf Unterlage der gegenwärtigen Katastermappe Prags ausgetragen: **Z01** – Mauerwerk des gotischen Pfeilers; **Z02** – südliche Langhausumfassungsmauer, mit **grauer** Farbe der Grundriss des heutigen Schulgebäudes Nr. 886/I ersichtlich gemacht (Autorin mit A. Žďárská Prokopová, 2011).

Abb. 9. Prag 1-Altstadt, Nr. 886. Das verschwundene Kloster der Kreuzherren mit dem Roten Herzen und die Hl. Kreuzkirche. Der freigelegte Langhauspfeiler der Klosterkirche. **Z01 A** – gotische Bauphase; **Z01 B** – neuzeitige Anmauerung. Im Fundamentgurt der südlichen Umfassungsmauer **Z03** des Objekts Nr. 886 deutliches sekundär verwendetes abgefastes gotisches Architekturglied (Analyse M. Kovář; Zeichnung, Digitalisierung und Foto E. Ditmar, 2010).

Abb. 10. Prag 1-Altstadt, Nr. 886. Das verschwundene Kloster der Kreuzherren mit dem Roten Herzen und die Hl. Kreuzkirche. Südseite des Aushubs für den äußeren Licht- und Belüftungsschacht: **Z02** – südliche Langhausumfassungsmauer; **1** – Lager (einer Schwelle) in Vermauerung des Durchgangs in den Kreuzgang; **2** – Fundamentmauerwerk der Umfriedungsmauer; **3** – östliche verputzte Laibung des Eingangs in den Kreuzgang; **4** – Zumauerung im Zusammenhang mit Errichtung der sekundären Portalnische; **5** – Trennlinie zwischen der nachträglichen Mauerplombe und dem älteren Portalnischenmauerwerk; **6** – Kante der Putzfläche im Anschluss an den Fußboden; **7** – überirdische geglättete Putzfläche; **8** – grober Unterputz, ursprünglich unter dem Fußboden versteckt; **9** – glatte (geglättete) Innenverputzfläche; **10** – lokal verbranntes Steinmauerhaupt; **11** – geglättetes Putzfragment, wieder mit Fußbodenabdruck; **12** – Schutteinfüllung zwischen dem Mauerhaupt des Treppenfundaments und dem inneren Mauerhaupt der südlichen Südschiffsumfassungsmauer der Hl. Kreuzkirche (Fotogrammetrie von J. Hlavatý, Beschreibung und Analyse von M. Semerád, grafische Gestaltung von der Autorin, 2012).

Übersetzung von Jindřich Noll

*Práce vznikla v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ **Archeologie – Průzkum a analýza nových historických pramenů k dějinám území ČR** financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.*

Mgr. Miroslav KOVÁŘ, Ph.D.
archeolog, stavební historik
NPÚ, ú. o. p v Praze
kovar.miroslav@npu.cz

Mgr. Veronika STAŇKOVÁ
archeolog
NPÚ, ú. o. p v Praze
stankova.veronika@npu.cz